

Др Ђуро Вујовић

ВЕЗЕ ИЗМЕЂУ ПОКРАЈИНСКОГ КОМИТЕТА КПЈ ЗА ЦРНУ ГОРУ, БОКУ И САНЦАК И ЦЕНТРАЛНОГ КОМИТЕТА КПЈ И ВРХОВНОГ ШТАБА ОД МАЈА 1942. ДО МАЈА 1943.

У јуну 1942. партизанске снаге из Црне Горе, након формирања Треће санџачке и Четврте и Пете црногорске пролетерске бригаде, напустиле су Црну Гору и у оквиру групације снага под руководством Врховног штаба упутиле се у западну Босну, са задатком да на том простору развију оперативна дејства и створе нову слободну територију као базу за нове продоре и даље успјешно вођење народноослободилачке борбе. На територији Црне Горе, заузетој од стране окупатора и његових сарадника, остављено је преко 700 бораца, са задатком да у позадини непријатеља развију активност на линији народноослободилачке борбе, прије свега да раскринкавају непријатеља и подижу поколебани дух код народа. Снагама које су на окупираној територији водиле борбу против непријатеља руководио је Покрајински комитет КПЈ и окружна и друга партијска руководства.

Двадесет деветог маја 1942. чланови Покрајинског комитета КПЈ Радоје Дакић — Брко, политички секретар, Блажо Јовановић, Ђоко Вујошевић и Велимир Кнежевић примљени су у Плужинама, у Пиви, од стране генералног секретара КПЈ и врховног команданта Тита. (Јагош Ускоковић, организациони секретар Покрајинског комитета, и Вељко Мићуновић, члан истог руководства, из објективних разлога овом састанку нијесу присуствовали). Састанку код Тита присуствовали су и делегати Централног комитета КПЈ Иван Милутиновић и Милован Билас. На састанку Тито је присутне чланове црногорског партијског руководства упознао са задацима који их чекају и са оним што се од њихове активности очекује.¹ Чланови Покрајинског коми-

¹ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (у даљем тексту: Зборник НОР) III, 3, док. 158, Писмо Врховног штаба НОР и ДВЈ од 31. маја 1942; Мишо Лековић, Боравак Врховног штаба и Централног комитета КПЈ на територији дурмиторског НОР одреда (мај—јун 1942), Дурмиторска партизанска република, Титоград 1979, 351; Ђоко Вујошевић, *Мој рад на извршењу одлука Покрајинског*

тета КПЈ отпутовали су почетком а неки до средине јуна са простора Пиве у позадину непријатеља, са изузетком Блажа Јовановића, за кога је у међувремену одлучено да иде са јединицама.

На састанку у Плужинама Тито није саопштио како ће се одржавати веза између Покрајинског и Централног комитета КПЈ, јер ни сам у том тренутку то није поуздано знао. Међутим, када је формирана група пролетерских бригада за поход у Босанску крајину одлучено је да Пета црногорска бригада и Херцеговачки НОП одред остану у рејону Зеленгоре ради обезбјеђења збјега и рањеника (сакупљених из разних јединица, да не би слабили њихову маневарску способност), с тим да Пета бригада нешто касније развије дејства у дијелу Црне Горе и Херцеговине, а ако јој то не буде могуће — да и она пође путем осталих бригада.² Солуција у вези са Петом бригадом добродошла је и као могућност да се преко њенога штаба одржава веза између црногорског партијског руководства и Централног комитета КПЈ и обратно. Врховни штаб је учи поласка за Босанску крајину то саопштио штабу Пете бригаде и наложио му да се повеже са Покрајинским комитетом КПЈ и упозна га са начином на који ће се веза са централним руководством одржавати.³ Штаб Пете бригаде добио је и овлашћење да у односу на задатке Покрајинског комитета КПЈ по неким питањима доноси самостално одлуке. У ствари, главна личност у штабу Пете бригаде која је требало да кореспондира са Покрајинским комитетом КПЈ био је Блажо Јовановић, замјеник политичког комесара бригаде и партијски руководиоца у њој, номинално и члан Покрајинског комитета КПЈ.⁴

Међутим, до успостављања везе између Покрајинског и Централног комитета КПЈ и обратно преко штаба Пете пролетерске бригаде није дошло, јер је ова бригада у рејону Зеленгоре остала свега мјесец дана, након чега је и пошла за осталим бригадама. Штаб Пете бригаде је ипак и за то вријеме показао велику заинтересованост да што више сазна о стању и приликама у Црној Гори. Тако је он чешће слао патроле у Пиву⁵ а једном и у правцу Грахова.⁶ Крајем јуна и у првој половини јула 1942. Штаб бри-

комитета КПЈ за Црну Гору и Боку од марта 1942. до марта 1943. и моја гледања на неке догађаје из тог времена, Историјски записи, 3—4/1977, 821—822.

² *Ослободилачки рат народа Југославије*, књ. I, Београд 1957, 263—264; Мишо Лековић, *Офанзива пролетерских бригада у лето 1942*, Београд 1965, 30.

³ *Зборник НОР*, IX, 1, док. 110, Извјештај замјеника политичког комесара Пете црногорске бригаде од 16. јула 1942.

⁴ Исто, док. 106 и 110, Писма замјеника политичког комесара Пете црногорске пролетерске бригаде од 5. и 16. јула 1942.

⁵ Исто, док. 110.

⁶ Патролу која је ишла у правцу Грахова чинили су: Раде Пејовић, Мирко Т. Копривица, Гајо Вујичић и Богдан Алексић. На Буковом врху

гаде је три пута слао писма Покрајинском комитету КПЈ по специјалним куририма — борцима бригаде и члановима КПЈ.⁷ Посљедње писмо, које је било и најопширније, упућено је по Неђу Божићевићу, Милану Бобичићу и Миладину Павличићу. Поред писма Покрајинском комитету, њима је дато и писмо за Окружни комитет КПЈ Подгорица. Изричито им је стављено у налог да се, након предаје писама адресатима, врате натраг и донесу извјештај о стању у Црној Гори.⁸

По доласку у рејон бјелопавлићких планина, у Долове Ковачке, гдје се налазило сједиште Окружног комитета КПЈ Подгорица, а у близини се налазило и сједиште Покрајинског комитета КПЈ (рејон пиперских планина), курири су добили специјалан задатак: да буду пратња Душану Мугоши — Дући, представнику КПЈ у Албанији, који је био на пропутовању за Врховни штаб.⁹ Мугоша је у Централни комитет КПЈ и Врховни штаб кренуо са задатком та тражи инструкције о начину руковођења устанком у Албанији и пренесе жеље руководећих албанских комуниста да Централни комитет КПЈ код Коминтерне подржи њихову молбу за признавање Комунистичке партије Албаније, која је формирана средином јесени 1941. године. У Покрајински комитет КПЈ Мугоша је био стигао десетак дана прије него је стигла поменута група курира Пете бригаде.¹⁰

изнад Црног кука четири друга су се раздвојила и сваки је пошао на своју страну и по свом посебном задатку, с тим да се након десет дана нађу на истом мјесту и заједнички наставе пут на повратку за бригаду. Међутим, Пејовић, по доласку у вучедолску општину, из које је био, сазнао је да на терену те општине илегално борави Петар Драпшин, звани Петар Илић, командант Оперативног штаба НОП одреда за Херцеговину и јужну Далмацију и члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, који се на овај терен склонио послите разбијања херцеговачких партизана и Оперативног штаба на сектору Дивин—Плана у првој половини јуна 1942. Преко Вељка Алексића, илегалца са терена, Пејовић се повезао с Драпшином, а затим и са Душаном Алексићем, такође илегалцем са тог терена, након чега су сви четворица кренули за Зеленгору и послите неколико дана напорног путовања срећно дошли у Штаб Пете бригаде (Дамјан Лалићевић и Гојко Килибарда, *Пробијање Петра Драпшина и другова до Зеленгоре јуна 1942. године*, 1941—1942 у сведочењима учесника НОВ, Београд 1975, књ. 24, 265—266). У Пету бригаду вратио се и Мирко Т. Копривица, с тим што је с њим у бригаду пошао и Јефто Копривица, који је стицајем околности био остао на терену (Михаило—Милан С. Килибарда, *О раду илегалца у Бањанима од 1. јуна 1942. године до капитулације Италије*, Историјски записи, 2/1975, 351) Богдан Алексић се није вратио у бригаду јер је, по доласку у Бањане, био заробљен од стране четника. Нијесам установио што се са Гајом Вујичићем десило, али изгледа да се ни он није вратио у бригаду јер је још док је био на путу са друговима био јако исцрпљен (Дамјан Лалићевић и Гојко Килибарда, н. дј., 267).

⁷ *Зборник НОР*, IX, 1. док. 110, Извјештај замјеника политичког комесара Пете црногорске пролетерске бригаде од 16. јула 1942.

⁸ Исто; Неђо Божићевић, На партизанским стазама (рукопис).

⁹ Неђо Божићевић, н. дј., (рукопис).

¹⁰ Душан Мугоша, *На задатку*, Београд 1973, 59—85.

Придајући особит значај мисији Мугоше, Покрајински комитет КПЈ, у консултацији са Окружним комитетом КПЈ Подгорица, одредио је за Мугошину пратњу седам бораца. Поред Неђа Богићевића, који је одређен за вођу пратње (односно групе курира), и Миладина Павличића, из задње групе курира Пете бригаде (трећи из те групе, Милан Бобичић, задржан је на терену, у илегалству), у пратњи је било одређено још пет бораца, и то: Коста Шарановић, Никола Секулић, Томо Ђуровић, Војо Маруновић и Василије Павличић (Коста Шарановић и Томо Ђуровић су били борци Пете бригаде — курири који су раније дошли). Задатак пратње је био да Мугошу доведу до штаба Пете бригаде који је даље требало да се стара о његовом путу до Врховног штаба. Што се тиче задатка у вези са извјештајем о стању у Црној Гори, пратња је добила писмо Окружног комитета КПЈ Подгорица, које је носио вођа пратње односно вођа курира Неђо Богићевић.¹¹ Извјештај Покрајинског комитета КПЈ није добијен јер Покрајински комитет још није био у могућности да га направи.¹²

Послије неколико дана путовања, на путу кроз Равно, Мугоша и његова пратња су нападнути од стране четника. У борби која је настала погинуо је један четник, али се и партизанска група израздвајала.¹³ Неђо Богићевић, Коста Шарановић, Војо Маруновић и Томо Ђуровић нашли су се у једној групи и самостално наставили пут. Крајем јула на планина Деветаку повезали су се са босанским партизанима. Два дана касније, код Шековића, Неђа Богићевића је примио Светозар Вукмановић — Темпо, којему је предао извјештај који је собом носио. Другог августа 1942. Богићевић, Шарановић, Маруновић и Ђуровић били су у строју Шесте источnobосанске бригаде, која је тога дана формирана.¹⁴ Ушли су у састав Трећег батаљона ове бригаде.¹⁵

¹¹ Исто, 71—73; Неђо Богићевић, н. дј., (рукопис).

¹² Први извјештај из гериле Централном комитету КПЈ Покрајински комитет је написао 31. јула 1942, а Душан Мугоша са пратњом је из Долова Ковачких отпутовао средином јула (најкасније до 18. јула). При поласку Неђо Богићевић је у затвореном коверту добио писмо које му је предао Зарија Стојовић, члан Окружног комитета КПЈ Подгорица, али то није био извјештај Покрајинског комитета КПЈ, како је Богићевић мислио и како је то у свом мемоарском раду записао, већ је то био извјештај Окружног комитета КПЈ Подгорица.

¹³ О сукобу са четницима у Равном Неђо Богићевић и Никола Секулић дају различите податке у неким детаљима. Богићевић тврди да је читава група била подијељена на двоје још прије Равног и да је сукоб са четницима имала прва група у којој је био он са Шарановићем, Маруновићем и Ђуровићем. Никола Секулић тврди да су сви ишли заједно до напада четника и да их је управо тај напад раздвојио. Секулић даје податак о погинулом четнику, на кога је његова група наишла, као и остале податке о групи са којом се он послје борбе нашао.

¹⁴ Неђо Богићевић, н. дј., (рукопис); изјаве Неђа Богићевића аутору од 10. марта и 5. априла 1978.

¹⁵ Неђо Богићевић је преживио рат и новембра 1980. године, као пуковник ЈНА у пензији, умро је, док су Војо Маруновић, Томо Ђуровић и

Преостала три борца са Мугошом, који су, изгледа, приликом четничког напада имали више проблема, теже су прошли. Василије Павличић је у Равном заробљен а Миладин Павличић се нашао сâм и тако је наставио пут. Са Мугошом се нашао само Никола Секулић. Они двојица су се исте ноћи вратили неколико километара натраг и прије зоре стигли на једно брдашце југо-источно од Равног, које је било уговорено мјесто окупљања групе уколико је четници у Равном нападну и изразбијају. Међутим, на уговорено мјесто нико није дошао сем њих двојица. Зато су, након што су на том мјесту преданили, сљедеће ноћи наставили пут. У Игману, у одреду Рада Хамовића, Мугоша и Секулић су се нашли са Миладином Павличићем и одатле су пут наставили заједно. Средином августа сви тројица су стигли код Прозора, гдје се налазила Пета црногорска бригада, која је из Зеленгоре кренула 22. јула и почетком августа пристигла бригаде са којима се средином године раставила на тремећи Црне Горе, Босне и Херцеговине. Секулић и Павличић су ушли у састав Пете бригаде, гдје су усмено поднијели извјештаје о стању у Црној Гори, колико им је то било познато, а Душан Мугоша је 19. августа примљен у Врховном штабу, који се налазио код Гламоча.¹⁶ Доласком Мугоше са пратиоцима Врховни штаб се први пут након одласка из Црне Горе упознао са извјесним новостима из те покрајине: посредно — преко курира који су извјештаје поднијели штабу Пете бригаде, и непосредно — преко Мугоше, који је у Црној Гори много чега чуо од другова а и сам стекао утисака, јер је од 82 дана, колико је провео на путу од Скадра до Гламоча, око мјесец и по дана остао у Црној Гори.¹⁷

Након што им је издата директива да се враћају у позадини непријатеља, Радоје Дакић, политички, и Јагош Ускоковић, организациони секретар Покрајинског комитета КПЈ, први пут су се састали средином јула. До закашњења у односу на вријеме које су предвиђали за овај сусрет дошло је због тога што је Дакић из Пиве у позадину непријатеља кренуо тек средином јуна и што се на територији Окружног комитета КПЈ Никшић, у првом реду због немања веза, задржао дуже него што је мислио.¹⁸ Крајем јула Покрајински комитет КПЈ се (у одсуству

Коста Шарановић погинули као припадници Шесте источnobосанске бригаде: Војо Маруновић и Томо Ђуровић у Босутским шумама у октобру 1942, а Коста Шарановић у јуну 1943. године, приликом преласка пруге и ријеке Праче, као замјеник команданта батаљона.

¹⁶ Душан Мугоша, н. дј., Београд 1973, 82—83; Мишо Лековић, *Црна Гора у плановима Врховног штаба НОВЈ почетком 1943. године*, Војноисторијски гласник, 2—3/1973, 30; Изјава Николе Секулића аутору од 18. фебруара 1981.

¹⁷ Душан Мугоша, н. дј., Београд 1973, 82—85; Мишо Лековић, *Неки подаци о седницама Централног комитета КПЈ одржаним у Гламочу поткрај лета 1942*, АВНОЈ и народноослободилачка борба у Босни и Херцеговини, Београд 1974, 393—394.

¹⁸ *Зборник НОР*, III, 4, док. 144, Извештај ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 31. јула 1942.

Велка Мићуновића) састао и написао извјештај Централном комитету КПЈ.

За ношење извјештаја одређени су: Лука Вучинић, Петар Секулић и Раде Бошковић, борци Пете бригаде и њени курири, који су већ око мјесец дана били на располагању за овакав посао.¹⁹ Курири су пошли на пут првих дана августа. О овом путу сачуван је кратак али карактеристичан опис у писму Петра Секулића, које је он као борац Пете бригаде 20. септембра 1942. написао укућанима са положаја код Травника. У писму о томе стоји: „Од како сам пошао отуда имао сам најтеже дане у моме животу. Тражио сам партизане кроз Југославију. То су ми били најтежи, али у исто вријеме и најлепши дани у моме животу. Двадесет и осам дана смо путовали. Пребродили смо велике тешкоће: и глад, и жеђ, и борбе са непријатељем. Није лако путовати кроз непријатељско земљиште. Народу се морамо јављати, тражити од њега храну и обавјештење. Негдје наиђемо на поштене људе, нахране нас добро и даду за пут а негдје нарочито одуговлаче вечеру да би стигла потајно поручена патрола да нас уништи. Неке такве случајеве смо избјегли а неке нијесмо могли. На путу између Невесиња и Коњица у селу Ђесиму био је овај случај: Дошли смо у кућу Риста Миловића и тражили вечеру. Он нас је лијепо дочекао само што је варенику предуго варио и тиме омогућио да дођу поручени четници, њих (неколико) са оружјем и толико без оружја. Они су тражили да положимо оружје а ми са откоченим пиштољима и развиданим бомбама захтијевали смо да нас оставе на миру. Захваљујући нашој ријешености они се повукоше и још хтједоше печење да нам пеку. Наравно да га нијесмо чекали јер нам се није јело у таквој ситуацији. Други један случај био је овај: Свртели смо у један кукуруз да би убрали печењака за идући дан. Међутим, на нас изненада заупуцаше 3—4 пушке из непосредне близине. Ноћ је била те нас је то спасло. Ми отворимо ватру па бјеж, они на једну а ми на другу страну без наше штете. Бивало је случајева да накашемо на жандармеријску станицу до на 50 метара, да спавамо заједно са четницима на једној ливади свега (50)—70 метара једни од других а да не знамо ни ми ни они. Бивало је по два дана да не обидемо ни хране ни воде и дувана само јеђи лишће буково, срчи са њега росу и пуши као дуван. Бивало је још пуно мање опасних случајева али све је то добро прошло. Пролазили смо кроз четничку и кроз усташку територију. Долазили до близу Фоче, Калиновика, Невесиња и Мостара — а тек код Коњица, на путу између Мостара и Сарајева, сазнали смо тачно гдје су партизани. Замислите те среће кад смо се саставили и кад сам први пут угледао петокраку црвену звијезду.

¹⁹ Архив Историјског института у Титограду (у даљем тексту: АИИТ), IV 76 — 4/42, Писмо Петра Секулића, борца Пете црногорске пролетерске бригаде, од 20. септембра 1942; *Народни хероји Југославије*, Београд 1975, 315; Изјава Николе Секулића аутору од 18. фебруара 1981.

Чим сам дошао у Штаб бригаде, наше Пете, ја и моја два друга, мени се чини а тако скоро и јесте као да сам дошао у Москву.“²⁰

Вучинић, Секулић и Бошковић стигли су у штаб Пете црногорске пролетерске бригаде са извјештајем Покрајинског комитета КПЈ крајем августа. Они су собом донијели и неколико писама која су илегалци са терена упутили својим друговима у бригади.²¹ Иако са штурим подацима, извјештај Покрајинског комитета КПЈ довољно је говорио о тешком стању у Црној Гори. У том смислу нарочито индикативан био је податак да Покрајински комитет КПЈ није био успио да се повеже са највећим бројем партијских организација и руководстава. Тачније, био је повезан само са окружним комитетима КПЈ Никшић и Подгорица и дијелом партијских организација са тог терена, на коме се и сам налазио.²²

Генерални секретар КПЈ Тито одлучио је да пружи могућу помоћ Покрајинском комитету КПЈ и партијској организацији у Црној Гори у што скорије вријеме, и то у оквиру шире политичке акције према источним дјеловима земље као припреме за касније акције већег обима, војног и политичког карактера, које ће резултирати поновним разбуктавањем народноослободилачке борбе у тим дјеловима земље. У том смислу сугестија је потекла и од штаба Пете црногорске бригаде, који је предложио да се у Црну Гору „пошаљу неколика активнија партијца из обје црногорске бригаде као прва партијска и политичка помоћ Партији у Црној Гори“.²³ О овом питању расправљано је на сједници Централног комитета КПЈ, која је одржана 8. септембра 1942. године код Гламоча. Одлучено је, прије свега, да се пружи што непосреднија помоћ албанским комунистима и народноослободилачком покрету у Албанији. Одмах по доласку Душана Мугоше Тито је упознао Коминтерну са молбом привременог руководства Комунистичке партије Албаније да им се одобри да одрже прву (оснивачку) конференцију за избор Централног комитета и признавање њихове партије. На сједници Централног комитета КПЈ од 8. септембра одлучено је да у Албанију, са Душаном Мугошом, као делегат ЦК КПЈ отпутује Блажо Јовановић, да би присуствовао Првој земаљској конференцији Комунистичке партије Албаније и њеном руководству пружио помоћ, пренесећи искуства народноослободилачког покрета и Комунистичке партије Југославије. Истовремено је одлучено да се партијским руководствомима у Македонији и на Косову и Метохији упуте директивна писма са исцрпним упутствима, за чије достављање је задужен Душан Мугоша, који је иначе био члан Обласног ко-

²⁰ АИИТ, IV 76 — 4/42.

²¹ Мишо Лековић, н. дј., АВНОЈ и народноослободилачка борба у Босни и Херцеговини, Београд 1974, 403; *Седам писама из Црне Горе*, Пета пролетерска, књ. 1, Београд 1972, 458—461.

²² *Зборник НОР*, III, 4, док. 144.

²³ Мишо Лековић, н. дј. Војноисторијски гласник, 2—3/1973, 31.

митета КПЈ за Косово и Метохију.²⁴ Посебна одлука Централног комитета КПЈ била је да се у Црну Гору упуту група од петнаестак пробраних комуниста који ће пружити помоћ тамошњем руководству и партијској организацији, с тим да и Блажо Јовановић приликом свог проласка кроз Црну Гору посвршава извјесне послове и саопшти одређене задатке Покрајинском комитету КПЈ.²⁵

Средином септембра Тито је Блажу Јовановићу саопштио одлуку о његовом путу у Албанију, о задужењу у Црној Гори, те о потреби одабирања бораца који ће ићи у Црну Гору. Наступили су дани припрема за пут, који је био условљен још и чекањем одговора Коминтерне у вези са молбом Комунистичке партије Албаније, а која је Коминтерни била упућена преко радио-станице Врховног штаба. Двадесет првог септембра одговор Коминтерне је стигао. Он је био позитиван, али се на полазак причекало још више од десет дана, прије свега због тога што је Мугоша требало што дуже да остане на слободној територији и у пролетерским јединицама, да би што боље упознао организацију и начин дјеловања органа народне власти и друштвено-политичких организација, као и војних штабова и војнопозадинских установа, како би стечена искуства што боље и адекватније пренио по повратку у Албанију.²⁶

У међувремену изабрана је група бораца која је, са Јовановићем и Мугошом, требало да иде на пут. Ту групу су сачињавали: Милинко Ђуровић, Дара Чокорило, Владо Стевовић, Раде Кривокапић, Миливоје — Миљко Вучетић, Стево Видовић, Раде Вујичић, Војо Лакчевић, Вукосав Божовић, Михаило Тиодоровић, Владо Гатулин, Симо Мреновић, Душан Томашевић, Видо Ђуричковић и Старчевић.²⁷ Сви су они били борци Пете црногорске пролетерске бригаде, изузев Вида Ђуричковића, који је био борац Четврте црногорске и Старчевића, који је био борац Десете херцеговачке бригаде. Не рачунајући Јовановића и Мугошу, који су ишли својим задатком, и борца из Херцеговине, сви остали борци су били из нижшићког и подгоричког среза, а два борца из Боке Которске (један из њеног источног, а други из западног дијела). Свакако главну улогу у одабирању ових бораца имао је штаб Пете црногорске бригаде, односно Блажо Јовановић. Изузетно је Душан Мугоша свој утицај имао у случају Воја Лакчевића, за кога је тражио да буде упућен на Косово и Метохију. Мугоша је имао у виду своју

²⁴ Исто, 32; Исти, н. дј., *АВНОЈ и народноослободилачка борба у Босни и Херцеговини*, Београд 1974, 403.

²⁵ Исто; Блажо Јовановић, *Пут у Албанију*, Историјски записи, 3—4/1976, 581.

²⁶ Мишо Лековић, н. дј. *Војноисторијски гласник*, 2—3/1973, 32—33; Блажо Јовановић, н. дј., *Историјски записи*, 3—4/1976, 581; Душан Мугоша, н. дј., Београд 1973, 84—92.

²⁷ Душан Мугоша, *Од Горњег Вакуфа до Елбасана, 1941—1942. у сведочењима учесника НОБ*, Београд 1975, књ. 13, 283—345.

обавезу у погледу достављања директивног писма и пружања помоћи Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију. У Воју Лакчевићу, члану КПЈ од 1935. године, кадровику са Косова и Метохије, уочи рата члану Мјесног комитета КПЈ за Ђаковицу, Мугоша је видно личност којој се може повјерити задатак повезивања са Обласним комитетом КПЈ за Косово и Метохију и пружања помоћи том руководству и која ће тај задатак успјешно извршити. Рачунао је да му се у Црној Гори придружи Станко Бурић, такође пријератни кадар са Косова и Метохије, који се, у својству члана Окружног комитета КПЈ Подгорица, налазио на илегалном раду у срезу даниловградском.²⁸

До поласка на пут припремљена су сва потребна документа. Поред писама за Централни комитет КП Албаније, за Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију и за Покрајински комитет КПЈ за Македонију, припремљен је читав низ докумената за потребе политичког рада у Црној Гори. Од општијих докумената ту је било писмо Централног комитета КПЈ, које су потписали Иван Милутиновић и Милован Ђилас, проглас Врховног штаба становништву Босанске крајине од августа 1942. године, у коме је указивано на знатну слободну територију у Босанској крајини и око ње и на перспективе даље борбе, и писмо Саве Ковачевића, команданта Пете црногорске пролетерске бригаде, Вељку Зековићу, секретару Окружног комитета КПЈ Никшић, и осталим никшићким илегалцима.²⁹ Осталу документацију сачињавале су десетине и десетине писама и фотографија које су борци Четврте и Пете црногорске бригаде слали породицама у Црној Гори.³⁰

Почетком октобра одабрана група од 17 политичко-партијских радника кренула је на пут. Трећег октобра напустила је слободну територију у околини Прозора и наставила територијом која је била под контролом окупатора и његових сарад-

²⁸ Душан Мугоша, н. дј., Београд 1973, 94.

²⁹ Мишо Лековић, н. дј., Војноисторијски гласник, 2—3/1973, 32; Зборник НОР, II, 5, док. 148, Проглас Врховног штаба НОП и ДВ Југославије од августа 1942; док. 149, Писмо Ивана Милутиновића и Милована Ђиласа од августа (или септембра) 1942; *Писмо никшићким позадинцима*, Пета пролетерска, Београд 1972, књ. 1, 377—379.

³⁰ Тачан број писама која су борци Четврте и Пете црногорске пролетерске бригаде упутили својим породицама по групи која је у Црну Гору дошла с Блажом Јовановићем није познат. Међутим, на основу чињенице да су 53 писма и четири фотографије намијењени породицама Четврте бригаде из цетињског и барског среза заплијењени приликом одашицања из никшићког среза, и да је то по свој прилици био само дио докумената ове врсте намијењених породицама са тог подручја, може се закључити да је укупан број писама и фотографија за читаво подручје Црне Горе био веома велики, вјероватно преко 150, а можда и преко 200. Податак о заплјењивању (од стране четника у Будошу) 53 писма и 4 фотографије узет је из четничке документације (Архив Војноисторијског института — у даљем тексту: АВИИ — к. 146, 16/1, документ под псеудонимом „Ђаћи 808“ од 22. новембра 1942; к. 19, 20/1, Извјештај четничке Врховне команде из друге половине новембра 1942; АИИТ. 8476/IX 16 — 89/42, Писмо инт. Лашића од 21. децембра 1942).

ника, држећи се колико је год више могла шума и планина и ненасељених мјеста. Додуше, послје неколико дана, када јој је понестала храна коју је собом понијела, морала је повремено залазити и ближе насељима ради долажења до намирница. Иначе, група је за оно вријеме била добро снабђена одјећом, обућом и лаким наоружањем. Имала је и један пушкомитраљез, који је носио Видо Ђуричковић. Правац којим се група кретала до Црне Горе ишао је од Прозора преко Битовње, Иван-планине, Бјелашнице, Трескавице, Зеленгоре, Маглића, Волујака, Латична и Голије. Негдје на простору између Маглића и Волујака борац из Херцеговине, Старчевић издвојио се из групе и пошао у правцу Автовца на свој задатак.

Партизанска група је на путу углавном добро прошла мада не и без неких озбиљнијих проблема. На Бјелашници се Блажо Јовановић разболио и задобио високу температуру, али није дао да се задржавају на путу. Уз највеће напоре и уз помоћ Михаила Тиодоровића и Влада Гатулина наставио је да се креће с тим што га је Тиодоровић уз планину Трескавицу практично изнио све до врха, када је болест попустила. У долини Сутјеске група се изненада срела са већом групом гатачких четника, али је успјела да одглуми црногорске четнике из Васојевића који наводно иду на специјални задатак на Фазлагиха кулу. Група је још раније била поскидала партизанске знаке а у тренутку када је опазила четнике Владо Гатулин, кога су другови „прогласили“ за командира њихове наводно четничке групе, ставио је на капу подофицирску кокарду бивше југословенске војске. Сви разговори и објашњења између двије групе, посебно између њихових „командира“, прошли су без посљедица. Чак је и Дара Чокорило, добро сакупљене и под капом сабијене косе, утенута у опасач и каишеве и у чакширама, прошла наиме голобрадог младића. Ако су четници штогод и посумњали то су прећутали. Партизани су углавном остали у увјерењу да су их надмудрили.³¹ И сусрет са четницима попа Перишића у Голији, до кога је дошло 13. октобра, срећно се завршио. Група четника са којом су се партизани срели у голијском селу Вишњића До и са којом су се некако разишли, убрзо је алармирала веће четничке снаге које су ступиле у потјеру за партизанима. Међутим, партизане је од четничке потјере спасла ноћ која је убрзо пала.³²

Средином октобра Блажо Јовановић са својом групом стигао је у Окружни комитет КПЈ Никшић, чије се сједиште налазило у Дубравама код Горњег Поља. Са Велком Зековићем,

³¹ Блажо Јовановић, н. дј., Историјски записи, 3—4/1976, 581—584; Душан Мугоша, н. дј., Београд 1973, 94—102; Михаило Тиодоровић, *Од Гламоча до албанске границе*, Народна армија, 17. јул 1952.

³² Блажо Јовановић, н. дј. Историјски записи, 3—4/1976, 584; АВИИ, к. 148, 43/1, Извјештај капетана Јова Т. Мартиновића од 26. октобра 1942; к. 19, 20/1, Извјештај четничке Врховне команде из друге половине новембра 1942.

секретаром Окружног комитета, било је десетак другова: неколико чланова комитета и још 5—6 других бораца. Сусрет у Дубравама представљао је изненађење и велику радост за објевне партизана. Нарочито су њим били изненађени и обрадовани никшићки илегалци, који су се после више мјесеци тешког живота и изолованости срели са својим друговима из војске и сазнали о великим успјесима партизана у Босни. Добили су и писма и други материјал за политички и пропагандни рад. Ту, на терену округа остали су борци из пратње Јовановића и Мугоше који су били из овог краја: Милинко Ђуровић, Дара Чокорило, Владо Стевовић, Раде Кривокапић, Миљко Вучетић, Стево Видовић, Раде Вујичић и Душан Томашевић. Прво четворо је остало у ближој околини Никшића, Вучетић, Видовић и Вујичић отпутовали су на терен Грахова, а Томашевић у херцеговски крај.³³

Послије два-три дана одмора у горњопољском крају Блажо Јовановић и Душан Мугоша са преосталим друговима из групе наставили су пут. У Жупи Никшићкој, у Васиљевићким сеоцима, Јовановић се састао са Радојем Дакићем — Брком, секретаром Покрајинског комитета КПЈ, који се већином налазио на том терену. Овом састанку присуствовао је и Данило Бојовић, организациони секретар Окружног комитета КПЈ Никшић, као и Милинко Ђуровић. Јовановић је Дакићу, између осталог, пренио упутства за рад, према инструкцијама које је добио у Централном комитету КПЈ, као и према ситуацији коју је затекао у Црној Гори и коју му је Дакић са своје стране предочио. Основно у тим упутствима било је да се илегалци и илегалне групе у Црној Гори међусобно јаче повежу и организују и војнички активирају. Јовановић се са Дакићем договорио да са Војом Лакчевићем, који је са њим дошао из Босне, на Косово и Метохију отпутује Станко Бурић, члан Окружног комитета КПЈ Подгорица, а да са њим и Душаном Мугошом у Албанију иде Војо Тодоровић, такође члан Окружног комитета КПЈ Подгорица, искусан војник и руководилац и добар познавалац терена којим је до албанске границе требало проћи. На састанку у Жупи Никшићкој Милинко Ђуровић је одређен за члана Окружног комитета КПЈ Никшић.³⁴

Око 20. октобра (највероватније баш тога дана) Блажо Јовановић са друговима је стигао у Долове Ковачке, у сједиште Окружног комитета КПЈ Подгорица, гдје се налазила већа група илегалца. Ту се са Ратком Радовићем, секретаром Окружног ко-

³³ Блажо Јовановић, н. дј., Историјски записи, 3—4/1976, 585; Душан Мугоша, н. дј., Београд 1973, 103; Исти, н. дј., 1941—1942. у сведочењима учесника НОБ, Београд 1975, књ. 13, 244—245; Вељко Зековић, *Период илегалног рада партијске организације на подручју Окружног комитета КПЈ Никшић од јуна 1942. до маја 1943. године*, Историјски записи, 2/ 1975, 322.

³⁴ Блажо Јовановић, н. дј., Историјски записи, 3—4/1976, 585; Милинко Ђуровић, Дискусија на научном скупу у Титограду од децембра 1972.

митета КПЈ, и осталим илегалцима изразговарао а написао је и информацију о стању у Босни, коју је Окружни комитет умножио и доставио партијским организацијама. Након тога су Јовановић и Мугоша са пратиоцима, изузимајући Вида Ђуричковића, наставили пут до Пипера, гдје су пратиоци остали а они двојица су се нашли са Војом Тодоровићем и заједно са њим наставили пут.³⁵ Прије тога Јовановић се у Пиперима састао са Јагошем Ускоковићем, организационим секретаром Покрајинског комитета КПЈ.³⁶ И на путу кроз Куче Јовановић се састао са неким тамошњим илегалцима, између осталих и са Ђоком Вујошевићем, чланом Покрајинског комитета КПЈ, који се у ово вријеме тамо налазио.

Као и свуда на путу кроз Црну Гору којим је прошао, Јовановић је илегалце упознао са општим карактеристикама ситуације у земљи и свијету и посебно са стањем у Босни, уливајући им пуно оптимизма и вјере у нове дане који ће убрзо донијети крупне позитивне промјене и у Црној Гори. Задња станица Јовановића у Кучима била је кућа Петра Токова Вујошевића у Фундини. Ту се он са друговима задржао неколико дана, чекајући на везу за Албанију, која је у међувремену обезбијеђена преко Шаћира Отовића из села Владња. Отовић је најављене путнике сачекао код Кућа Ракића, одакле их је преко Владња извео на Скадарско језеро а одатле чамцем у правцу Скадра. Од Скадра путовање Јовановића са друговима било је предмет пажње и интересовања албанских комуниста.³⁷

Пошто су дошли у Пипере Вукосав Божовић, Владо Гатулин и Симо Мреновић су добили партијске задатке на територији среза подгоричког, а Михаило Тиодоровић је стављен на располагање Покрајинском комитету КПЈ као курир за ношење извјештаја у Централни комитет КПЈ и Врховни штаб. Видо Ђуричковић је из Долова Ковачких, преко Ставора, гдје се налазило сједиште Окружног комитета КПЈ Цетиње, отпутовао у свој крај, у рејон Котора, а Војо Лакчевић и Станко Бурић (који је у међувремену стигао из Петрушиновића, гдје се налазио) отпутовали су преко Братоножића и територије беранског и андријевичког среза за Косово и Метохију.³⁸

Долазак Блажа Јовановића и другова који су били са њим у Црну Гору био је од великог моралног значаја за припаднике и пријатеље народноослободилачке борбе и за јачање позиција народноослободилачког покрета у овој покрајини. И Блажо Јовановић на свом правцу путовања и борци који су били с њим,

³⁵ Блажо Јовановић, н. дј., Историјски записи, 3—4/1976, 586.

³⁶ Јагош Ускоковић, Дискусија на научном скупу у Титограду од децембра 1972.

³⁷ Блажо Јовановић, н. дј., Историјски записи, 3—4/1976, 587—588; Душан Мугоша, н. дј., Београд 1973, 106—109; Ђоко Вујошевић, н. дј., Историјски записи, 3—4/1977, 825—826.

³⁸ Михаило Тиодоровић, н. дј., Народна армија, 17. јул 1952.

који су се разишли по разним крајевима Црне Горе, објашњавали су војну и политичку ситуацију у земљи и свијету комунистима и многим другим припадницима народноослободилачког покрета, видно подижући њихово борбено и опште расположење.³⁹ У групи Јовановића није било бораца са територије Окружног комитета КПЈ Беране, али су улогу информатора и свједока из Босне одиграли Војо Лакчевић и Станко Бурић када су, преко ове територије, били на пропутовању за Косово и Метохију. Они су собом носили и писма бораца са ове територије који су били у бригадама у Босни, а која су преко партизанских веза достављена њиховим породицама.⁴⁰

У општем подизању борбеног расположења маса, писма бораца Четврте и Пете црногорске пролетерске бригаде породицама у Црној Гори, која су читана и знатно мимо породичних кругова, одиграла су значајну улогу. У својој основи она су само формално била приватног карактера, а у суштини су била увелико службена и политичко-пропагандна документа значајног реда. Извјештавајући о њиховом карактеру на бази анализе једног броја писама која су заплијенили четници, четничка Врховна команда је у новембру 1942. године писала: „Према ухваћеној архиви..., коју је запленила жандармерија са станице Броћанац, види се да партизани мисле да дођу у Црну Гору као неки победници и поручују својим друговима и рођацима да им спреме дочек који ће убрзо бити. Сви у овим писмима славе успешне борбе које партизани воде у Босни. Ова архива је углавном приватна преписка потписивана од стране више партизана а поред тога има појединих прогласа упућених народу појединих села од појединаца“.⁴¹

Морални подстицаји добијени доласком групе бораца из Босне и вијестима које су они отуда донијели иницирали су шири политичко-пропагандни и партијски рад који се намах осјетио на разним теренима. Побољшана атмосфера позитивно је утицала и на јачање или успостављање веза између илегалаца и илегалних група и партијских организација, које су иначе биле кризно питање политичко-патирјског рада онога времена.⁴² Општем побољшању климе доприносиле су неке и иначе позитивне тенденције које су се и од раније почеле испољавати,

³⁹ АИИТ, 12744/III 1—2/43, Извјештај ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак од 20. марта 1943. године. — На извјештају је омашком стављено да је писан 20. фебруара 1943. године. Међутим, из садржаја се види да је састављен у марту 1943 (свакако 20. марта, јер се ваљда нијесу поткрале двије грешке), пошто говори о догађајима из тога мјесеца, као на примјер о погибији Данила Бојовића у Жупи Никшићкој, која је била 6. марта 1943, као и о другим догађајима. Зато ћемо и у даљем тексту овај извјештај наводити под 20-им мартом, иако он као датум носи 20. фебруар.

⁴⁰ Саво Јоксимовић, *У герили*, Титоград 1963, 241—303; АИИТ, 13916/IVIII 1а — 72, Сјећање Милорада Ђулафића.

⁴¹ АВИИ, к. 19, 20/1.

⁴² АИИТ, 12719/III 1—7/42, Извјештај Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак од 15. новембра 1942.

међу којима је све значајније мјесто припадало информисаности путем радио-вијести које су се у организацији народноослободилачког покрета понегдје почеле издавати. Радио-станица „Слободна Југославија“ постајала је све више позната и присутна као извор информација. Пионирску или бар најистакнутију улогу у овом погледу имала је партијска организација у Цетињу, која је безмало током читавог рата, па и у овом периоду, слушала и умножавала радио-вијести, које су растуране на територији цетињског среза, па и шире на територији округа цетињског, а од краја јесени 1942. године по један примјерак ових вијести достављан је Окружном комитету КПЈ Подгорица, који их је умножавао и растурао на својој територији.⁴³

Све ове новине и позитивне промјене у развоју народноослободилачког покрета нијесу остале незапажене за непријатеља, посебно за четнике Драже Михаиловића. У већем броју сачуваних четничких извјештаја из новембра и децембра 1942. године говори се не само о појачаној активности партијских група већ и о широкој пропаганди и вјеровану да ће партизанске снаге из Босне убрзо побједоносно доћи у Црну Гору и рашчистити са непријатељима народноослободилачке борбе.⁴⁴ Вијести о оваквој клими односиле су се не само на територију Црне Горе већ и на подручје Санџака, што и само по себи говори о домету и импулсима партизанске пропаганде.⁴⁵ Сиже информација до којих су четници дошли о блиској „комунистичкој“ инвазији из Босне могао би се представити ријечима из извјештаја четничке Врховне команде од краја новембра 1942. које гласе: „Комунисти проносе пропаганду да су са за њих меродавног места добили вест да ће партизани из Босне извршити напад на црногорске четнике у децембру ове године. Снага која би нападала била би најмање 15—20.000 најмодерније наоружаних војника. Овом нападу садејствовали би борбом из позадине комунисти који су у шуми“.⁴⁶ Само пар дана по састављању овог извјештаја Главна национална команда за Црну Гору писала је својим потчињеним командама слједеће: „Не смијемо се заваравати да су партизани разбијени и ослабљени. Њихова организација, којој нема равне у свијету, и необично јака и до савршенства изведена

⁴³ Др Ђуро Вујовић, *Ловћенски НОП одред и његово подручје у народноослободилачкој борби 1941—1945*, Цетиње 1976, 420—423; Ратко Радовић, Зарија Стојковић, Мирко Рачић, *Сјећања на народноослободилачки покрет у даниловградском и подгоричком срезу од марта 1942. до септембра 1943*, Историјски записи, 4/1978, 142. — О значају и улози партијске организације у Цетињу у погледу информативне дјелатности говори и Милентије Поповић у свом извјештају Централном комитету КПЈ од 13. маја 1943. (Архив ЦК СКЈ, 1943/211).

⁴⁴ АВИИ, к. 19, 22/1, 27/1, 28/1, 34/1, Извјештаји четничке Врховне команде из новембра и децембра 1942; АИИТ, 7456/IX 1а — 278/42, Наређење команданта 1. батаљона Зетског летећег одреда од 24. новембра 1942.

⁴⁵ АВИИ, к. 146, 5/5, Извјештај Воја Лукачевића од 22. новембра 1942.

⁴⁶ Исто, к. 19, 22/1.

организација обавјештајне службе, неуморно раде. Пропаганда која је достигла врхунац своје моћи развија се невјероватном брзином и стара се да захвати и најшире народне слојеве.⁴⁷

Међутим, у развој догађаја који су слиједили умјешао се нови фактор, о коме се од стране партијског руководства у Црној Гори из разних разлога није водило довољно рачуна, а тај нови фактор била је зима. Услјед слабих процјена о кретањима развоја, а због тога и неприпремљености и опуштености, као и других разлога, зима је постала ванредан савезник четника и осталих непријатеља народноослободилачке борбе.⁴⁸ Зато се, умјесто преурањених очекивања о скором доласку партизанских снага из Босне и брзим побједама, десило да су се илегални партијско-политички радници у Црној Гори нашли у изузетно тешком положају и да су окупатор и његови сарадници током зиме 1942/43. године велики број њих похватили и поубијали. Истовремено, зима 1942/43. године постала је неповољан фактор и за одржавање веза између Покрајинског комитета КПЈ и Централног комитета КПЈ и Врховног штаба, како због ситуације која је настала у Црној Гори тако и због неподобности које зима већ сама по себи доноси.

Након што су добили извјештај од 31. јула 1942, у Централном комитету КПЈ и Врховном штабу за дуже вријеме није било извјештаја из Црне Горе. У првој половини октобра, додуше, на неки начин дошло се до неких вијести о Црној Гори, оптимистичких по садржају, али које су биле негативне,⁴⁹ а око мјесец и по дана касније на слободну територију у Босни стигао је једва жив Момир Јакић, илегалцац из Дробњака. Илегалци из шавничког среза дијелили су тешкоће осталих илегалаца у Црној Гори, па чак и веће, с обзиром на географски положај и особине њиховог подручја, које је за живот у илегалним условима у зимском периоду посебно негостољубиво. С обзиром на то, чланови Мјесног комитета КПЈ Шавник Јован Ђоровић, политички

⁴⁷ Исто, к. 133, 4/4.

⁴⁸ Представе Покрајинског комитета КПЈ на прагу зиме 1942/43. године о општој ситуацији и непосредним кретањима развоја, које су утицале на ставове и понашање овог руководства, могу се сагледати из слједећих ријечи његовог извјештаја од 15. новембра 1942: „...с обзиром на искрцавање америчких трупа у Африци и нашега увјерења да ће се други фронт брзо отворити, као и повољног развоја ситуације на Источном фронту, ми смо све те другове задржали и надамо се да ћемо скоро прећи у офанзиву“ (АИИТ, 12719/III 1—7/42).

⁴⁹ Прихватајући некритички вијести о Црној Гори, радио-станица „Слободна Југославија“ је 15. октобра 1942. емитовала коминике наводно Главног штаба црногорских партизанских одреда о тобоже узлазном развоју партизанског покрета и успјешним партизанским акцијама у Црној Гори. Пошто су ове вијести одударале од онога што је до тада било познато о стању у Црној Гори, оне су код многих у црногорским бригадама изазвале сумњу, а штаб Пете црногорске пролетерске бригаде је затражио и обавјештење од Врховног штаба о томе како су и откуда те вијести потекле (Мишо Лековић, н. дј., Војноисторијски гласник, 2—3/1973, 34).

секретар, Богдан Котлица, организациони секретар, и Војин К. Јауковић одлучили су да са илегалцима са њихове територије са којима су имали везу, а тих је, рачунајући и њих тројицу, било 16, напусте свој крај и отпутују за Босну. До 3. новембра они су се окупили и пошли на пут. Међутим, због великог снијега и других тешкоћа чланови Мјесног комитета КПЈ су у путу промијенили одлуку (иако су били стигли до Трескавице), и група је окренула натраг. При повратку група је нападнута и разбијена од стране ченика. Ђоровић и Котлица, схватајући да се налазе у безизлазној ситуацији а да не би пали у руке непријатеља, извршили су самоубиство, а остали илегалци су погинули или заробљени. У посебној групи су заробљени Војин К. Јауковић, Бранко Мирковић и Момир Јакић и спроведени у Невесиње, гдје су стријељани. Међутим, Момир Јакић, на стрелишту тешко рањен у главу и груди, користећи мрак успио је да се извуче и да уз натчовјечанске напоре и послије дужег лутања дође до куће хоџе Хасана Разића, који му је пружио уточиште и помогао да се пребаци на слободну територију. Доласком Јакића у Босну стечена су нова, још суровија сазнања о стању у Црној Гори, додуше са уског подручја, јер је шавничка герила била изолована од осталих, па чак, као што је речено, илегалци са ове територије нијесу ни међу собом у цјелини били повезани. У томе је превасходно лежала и ограниченост информација које је Јакић могао пружити.⁵⁰

Првих дана новембра 1942. Радоје Дакић и Јагош Ускоковић, политички и организациони секретар Покрајинског комитета КПЈ, и Михаило Тиодоровић, курир Покрајинског комитета, пошли су из Пипера за никшићки срез. На том путу, у жупској планини Штитову групу Покрајинског комитета, са којом је било и десетак жупских герилаца, напали су четници али се тај напад завршио без посљедица. Послије напада Ускоковић је на кратко остао са жупским герилцима а Дакић је са Тиодоровићем наставио пут за сједиште Окружног комитета КПЈ Никшић у Дубравама. Тиодоровић је у Дубравама остао око недјељу дана, тј. све док је одржан састанак Окружног комитета КПЈ Никшић и написан извјештај Покрајинског комитета КПЈ, који је датиран са 15. новембром 1942. За разлику од извјештаја од 31. августа, овај извјештај је пружио знатно више података о стању и ситуацији у Црној Гори. Поред отужних података о злочинима окупатора и колаборациониста, затворима и логорима, страдањима родољубивог становништва, погибијама илегалца и другом, било је ту и ведријих вијести: о промјенама које су се запажале у корист народноослободилачког покрета, о располо-

⁵⁰ Милорад Зарубица, *Народноослободилачки покрет и страдања под четничком влашћу у општини Жабљак у другој половини 1942. године*, Историјски записи, 2/1975, 409.

жењима која су уносила очекивања`бригада, о нетрпељивостима између четника и сепаратиста итд.⁵¹

Пошто је добио извјештај Покрајинског комитета и налог да га носи у Централни комитет КПЈ и Врховни штаб, Михаило Тиодоровић је кренуо на пут познатим правцем преко планина, правцем којим је Пета бригада пошла за Босну и којим је он са друштвом из Босне дошао у Црну Гору. Међутим, он је у путу наишао на несавладиве препреке од снијега. Уз највеће напоре стигао је до Волујака, одакле се морао вратити. Иза тога, читав децембар 1942. године остао је са члановима Окружног комитета КПЈ Никшић на територији никшићког среза, углавном у Голији, очекујући да му се укаже прилика да отпутује за Босну. Међутим, временска ситуација се само још више погоршавала и он је дефинитивно морао да одустане од пута и да се врати у сједиште Покрајинског комитета КПЈ у Пиперима. На путу до Пипера Тиодоровића је пратио Рајко Матијашевић, герилац из Ораха, из околине Никшића. На тај начин извјештај Покрајинског комитета КПЈ од 15. новембра 1942. није стигао адресату и Централни комитет КПЈ је остао без информација о стању у Црној Гори које је овај докуменат пружао.⁵²

Крајем 1942. године Централни комитет КПЈ и Врховни штаб стицајем околности су другим путем дошли до информација о приликама у Црној Гори. Те информације пружили су браћа Ковачевићи — Војо и Василије — Чиле, који су са групом илегалаца у то вријеме из Црне Горе стигли на слободну територију. Војо и Чиле Ковачевић припадали су граховској герили, која је издржавала изузетне муке од терора и прогона четника. Живот у Грахову под четничком влашћу био је прави пакао за све припаднике и пријатеље народноослободилачког покрета, а за илегалце незамислива стварност која се граничила са немогућим. „Од 25. маја, никада ми, малобројна дружина у граховском илегалству“ — сјећа се тога живота Војо Ковачевић — „нијесмо покушали да се користимо ни настрешицом коју је човјечија рука направила. Само што је дала природа и дивљина — добар четинар, буква, плоча настрешица. Ни пећину нијесмо користили за своје склониште, јер смо то сматрали рђавим и погибелним склоништем“.⁵³ У таквим условима је граховска герила била изолована и у великој мјери изразбијана и онемогућена. Већ у првим данима погинуло је неколико илегалаца, међу којима и Јован Ковачевић — Брђо, кандидат за члана Централног комитета КПЈ и секретар Мјесног комитета КПЈ Грахово. Убрзо пошто је дошла на терен Грахова, настрадала је и група

⁵¹ АИИТ, 12719/III 1—7/42, Извјештај Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 15. новембра 1942.

⁵² Исто, 12744/III 1—2/43, Извјештај Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 20. марта 1943; Изјава Михаила Тиодоровића аутору.

⁵³ Из рукописа Воја Ковачевића о герили у Грахову 1942—1943. године који се налази код аутора ових редова.

Граховљана која је у Црну Гору дошла из Босне заједно са Блажом Јовановићем: Миљко Вучетић погинуо је 23. новембра на Вилусима, а Стево Видовић 24. новембра у Нудолу,⁵⁴ док је Раде Вујичић заробљен.⁵⁵

И поред изузетно тешких услова живота, Војо Ковачевић је успио да се још почетком лjeta повеже са рисанско-кривошијском групом илегалца — Николом Ђурковићем и осталима, и да, заједно са Чилем и још неким друговима, одржава мање-више редовне контакте према западној Боки, тако да су му прилике у томе крају биле познате. Међутим, за његово шире познавање прилика на територији Окружног комитета КПЈ Никшић, па и у Црној Гори, што је значило и његове веће могућности као извора информација за Централни комитет КПЈ, од далеко већег значаја је његово присуствовање сједници Окружног комитета КПЈ Никшић, која је одржана средином прве половине новембра 1942. године. Све до почетка новембра Војо Ковачевић није имао везу са својим Окружним комитетом, а тада му је, преко бораца из Грахова који су с Блажом Јовановићем дошли из Босне и стигли на терен Грахова, поручено да иде у Окружни комитет. Сједници Окружног комитета КПЈ Никшић присуствовао је секретар Покрајинског комитета КПЈ Радоје Дакић — Брко. Разговори у Окружном комитету трајали су два дана. Секретар Дакић је говорио о општој ситуацији и о приликама у Црној Гори, колико су му биле познате, а то је отприлике било онолико колико је изнесено у извјештају Покрајинског комитета КПЈ који ће неколико дана касније бити написан.⁵⁶ Дакић је као тешку оцјењивао ситуацију за илегалце у Црној Гори у вези са наступајућом зимом. У вези са ставом о војној активизацији илегалца, који је Блажо Јовановић пренио Дакићу у Жупи Никшићкој, као и на основу одлуке Покрајинског комитета КПЈ, закључено је да се у никшићком срезу формирају двије герилске чете од илегалца, које је требало што прије да покушају да створе извјесну слободну територију која би била нека гаранција за опстанак. Изгледа да је на састанку Окружног комитета речено да уколико чете не буду могле извршити намијењени им задатак треба у што краће вријеме, прије великих сњегова, организовати покрет и

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Вујичић је на саслушању пружио податке о себи и групи са којом је дошао из Босне, тако да су четници о овој ствари били углавном добро и доста детаљно обавијештени (*Зборник НОР*, III, 5, док. 144).

⁵⁶ У извјештају Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санјак од 20. марта 1943. каже се да је Војо Ковачевић прочитао извјештај Покрајинског комитета КПЈ од 15. новембра 1942. прије него што је пошао за Босну, за шта је могао имати прилику једино приликом сусрета са Радојем Дакићем — Брком на сједници Окружног комитета КПЈ Никшић од 8. и 9. новембра 1942. Међутим, тада извјештај Покрајинског комитета КПЈ још није био написан, па га Ковачевић није могао ни прочитати. Уосталом, да је то урадио, тешко да би пропустио да то помене у својим доста опширним сјећањима.

пробијање ка слободној територији у Босни, но с тим да се конкретна одлука о томе ипак накнадно донесе.⁵⁷ Сви чланови Окружног комитета су добили задужења у вези са предстојећим послом. Војо Ковачевић је добио задатак да са закључцима Окружног комитета упозна илегалце са подручја Мјесног комитета КПЈ Грахово и Мјесног комитета КПЈ Херцег-Нови, на коме су се налазила и два члана Окружног комитета (Никола Ђурковић и Саво Илић). Веза Ковачевића са Окружним комитетом, утврђено је, да буде у Сриједама (приближно пола пута од сједишта Окружног комитета до Бањана). Ту би курир из Бањана навраћао сваких осам дана и доносио му писмене поруке.⁵⁸

Замисао о стварању извјесних слободних територија као бази опстанка илегалца била је нереална. Није било могуће одржати ни герилске чете које су формиране. Непријатељ је герилце у организацији чета лакше откривао и прогонио, а уз то они су, будући принуђени да се крећу по планинским крајевима, остали још више изоловани и без хране, јер су сељаци одраније били стјерани с планина у села да не би могли пружити помоћ партизанима-илегалцима. Сем тога, у међувремену је почео да пада снијег, који је представљао проблем по себи. Први снијег који је покрио и ближу околину Никшића пао је око 18. 19. новембра, а затим око 1. децембра и касније све више. Због

Архивских података о сједници Окружног комитета КПЈ Никшић од 8—9. новембра 1942. нема. О тој сједници неке податке даје Војо Ковачевић. Он каже да је на њој закључено да се од илегалца у никшићком срезу формира једна герилска чета која ће покушати да створи извјесну слободну територију, као неку базу за опстанак, а ако то не би било могуће — онда да се у што краће вријеме, прије великих сњегова, организује покрет и пробијање ка слободној територији у Босни. — Вељко Зековић у свом раду који је објавио и Историјским записима, 2/1975, каже да су у никшићком срезу формиране двије герилске чете, а не једна, са задатком како га наводи и Ковачевић, али крајем октобра или почетком новембра 1942, тј. прије састанка Окружног комитета КПЈ. Из Зековићевог рада излази да се питање одласка у Босну први пут поставило тек када се показало да се герилске чете не могу одржати, нити извршити постављени задатак. — Интерпретација коју је аутор о овом питању, са прилошком одредницом „изгледа“, дао — покушај је да се на бази донекле различитих казивања двојице свједока дође до средњег одговора, који би можда могао бити прави. Да се о питању могућег одласка за Босну говорило и прије него што сматра Зековић, дакле највјероватније и на састанку Окружног комитета КПЈ Никшић из прве половине новембра 1942, свједочио би и извјештај Покрајинског комитета КПЈ од 15. новембра 1942, у коме се на једном мјесту каже: „Од снијега и зиме се уплашио велики дио наших другова и тражили су одлазак за бригаде, али... ми смо све те другове задржали и надамо се да ћемо скоро прећи у офанзиву“ (АИИТ 12719/III 1—7/42). Шта је природније него вјеровати да се ово тражење за одлазак у Босну односи на илегалце са којима су Дакић и остали чланови Покрајинског комитета били у непосредном контакту, што значи несумњиво и на никшићке илегалце са којима је Дакић био у контакту уочи и за вријеме писања извјештаја Централном комитету КПЈ.

⁵⁸ Војо Ковачевић, о Герили у Грахову 1942/43. године (рукопис).

свега тога морале су бити расформиране (убрзо након формирања) обије герилске чете у никшићком срезу,⁵⁹ као и она која је средином новембра формирана од илегалаца из подгоричког и даниловградског среза и из Жупе Никшићке.⁶⁰

Након завршетка сједнице Окружног комитета, Војо Ковачевић је кренуо натраг, за Грахово. У једној кући у граховском Броћанцу задржао се дан и ноћ, јер је у међувремену нападао снијег, а дошло је и до претреса околног терена од стране четника. Ту му је стигао глас од Чила да ни по коју цијену не долази на територију Грахова, јер да се не може уопште опстати. Зато је одлучио да иде у вучедолску општину. Тамо се склањао већ више пута и знао је да је ситуација на том терену релативно добра. Чим је стигао на терен Вучјег Дола дошло је до погибије граховских илегалаца Вучетића и Видовића. Заједно са Вучетићем приликом његове погибије на Вилусима био је и Чиле Ковачевић. Опсадиран од стране четника у једној штали, спасио се готово на невјероватан начин драматичним бјекством и убрзо се нашао са братом Војом и вучедолским комунистима. Пошто је наступило опште погоршање ситуације, јер су четничке хајке и претреси постали општа појава на свим теренима, и није било никаквог изгледа да се закључак Окружног комитета КПЈ Никшић о стварању било какве слободне територије може реализовати, браћа Ковачевић су дошли до закључка да је најпааметније да се пробијају ка слободној територији у Босни. За такву идеју нашла су и присталица, па су 28. новембра увече они двојица, Раде Пејовић, илегалца из вучедолске општине, и четири билећка илегалца: Пеко Папић, Неђо Инић, Бранко Бабић и Алекса Бабић — кренули за Босну. Међутим, Пејовић се убрзо разболио и морао се вратити натраг, а пут су наставили Ковачевићи са билећким илегалцима.

Ковачевићи са друговима су себи поставили за циљ да путују копнином, избјегавајући по сваку цијену планинске и сњегопадне предјеле. Зато је правац њиховог кретања водио кроз јужну Херцеговину, да би пресијецањем делте Неретве избили на море југоисточно од Подгоре. Одатле су јужном падином Биокова, преко Вијешћа горе, 19. децембра, послје 21 дан путовања, стигли у тек ослобођено Ливно. Читавим путем ова група илегалаца добро је прошла. Још првих дана састала се с Трипом Шаренцем, чланом Окружног комитета КПЈ за јужну Херцеговину, који јој је дао упутства о правцу кретања и саопштио јој сљедеће три везе, а затим је касније наилазила на неке друге руководеће људе из Херцеговине који су јој пружали помоћ на даљем путовању. Стање у овом дијелу Херцеговине иначе је било знатно повољније него било гдје у Црној Гори. Још боље је

⁵⁹ Вељко Зековић, н. дј., Историјски записи, 2/1975, 322—325.

⁶⁰ Драгутин Радовић, *Неке активности и догађаји из НОБ-а у Црној Гори у периоду 1942/43. године*, Историјски записи, 3—4/1975, 353—356.

било на путу кроз Далмацију. Повремено је било само мањих проблема око препознавања са групама партизана на које су илегалци успут наилазили.

Три-четири дана по доласку у Ливно браћа Ковачевић су стигли у Бихаћ, у Врховни штаб, гдје их је примио Тито. Ту су они у два наврата Врховном команданту реферисали о стању у Црној Гори, као и на територији којом су прошли, све до Ливна. У Бихаћу су Војо и Чиле Ковачевић присуствовали Првом конгресу УСАОЈ-а од 27. до 29. децембра 1942, као делегати приспјели из Црне Горе. Чиле је на конгресу и говорио.⁶¹ Ускоро затим Војо Ковачевић је написао писмо друговима у Петој црногорској пролетерској бригади, које је објављено у бригадном листу „Партизанска ријеч“ бр. 5—6 од јануара 1943. године. У том писму се такође говори о стању у Црној Гори. Међутим, с обзиром да је то писано за борце, Ковачевић је више инсистирао на вијестима које су се односиле на питања сарадње народа са илегалцима и на другим позитивним моментима, а мање на тмурним догађајима.⁶²

Схватајући, на основу извјештаја браће Ковачевић, сву тежину ситуације у Црној Гори и величину опасности којој су илегални политичко-партијски радници били изложени, Тито је у јануару 1943. године Чила Ковачевића вратио у Црну Гору, с налогом да се сви борци којима је опстанак био сувише ризичан спасавају пребацавањем на слободну територију у Босни. Мислило се да се у Босну пребацују прије свега борци који физички нијесу могли да издрже илегалне услове живота, а затим и други, за које руководства оцијене да треба да иду. У илегалству је требало да остану Покрајински комитет КПЈ, окружна руководства и мањи број бораца који је са највише изгледа могао издржати тешкоће и дочекати прољеће и долазак бригада у Црну Гору, који се у плановима Врховног штаба предвиђао током прољећа 1943. године.⁶³ Заједно са Ковачевићем на пут су кренула и четири борца из Херцеговине (Душан Грк, Пеко Папић, Лука Средановић и Радован Мирковић), с налогом да сличан задатак пренесу у односу на илегалне раднике у Херцеговини. Ковачевић са друговима је користио исти путни правац (наравно, у обрнутом смјеру) којим је у претходном мјесецу из Црне Горе дошао у Босну. Група је собом носила бројне публикације и директивна писма.⁶⁴

⁶¹ Војо Ковачевић, *Сусрети са другом Титом*, Народна армија, 22. децембра 1951; *Исти*, О герили у Грахову 1942/43. године (рукопис).

⁶² *Исто*; *Пета пролетерска*, књ. 1, Београд 1972, 470—473.

⁶³ АИИТ, 12744/ III 1—2/34, Извјештај Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 20. марта 1943; Архив ЦК СКЈ, 1943/5209, Извјештај Окружног комитета КПЈ Никшић од 12. марта 1943; Мишо Лековић, н. дј., *Војноисторијски гласник*, 2—3/1973, 38—39; Војо Ковачевић, *О герили у Грахову 1942/43. године* (рукопис).

⁶⁴ Младен Кнежевић — Трактор, *Обласни комитет КПЈ за Херцеговину јун 1942 — јул 1943*, Четрдесет година, зборник сећања, књ. 7,

На путу за Црну Гору и Покрајински комитет КПЈ Чиле Ковачевић је стигао само до Бањана. Одатле је материјал за Покрајински комитет упутио преко партијске везе. Међутим, изузимајући његов мањи дио, овај материјал је негдје успут застао, тако да је у сједиште Покрајинског комитета КПЈ стигао тек средином марта.⁶⁵ Сам Чиле, послјије неколико дана боравка у Бањанима, крајем јануара вратио се натраг. Са њим је за Босну пошао и Војо Николић, члан Окружног комитета КПЈ Никшић, Радомир Милић и Новак Ђукановић, из кочанске герилске групе, који су у децембру били пријешли на територију Бањана, као и 11 илегалца из Херцеговине, са којима су се прва четворица састали у ближој околини Билеће и са њима наставили пут преко Херцеговине, углавном везама које су већ били успоставили Војо и Чиле Ковачевић. На том путу група је пријешла Неретву код села Крвавац и Далмацијом стигла до Загвозда и Козице, гдје се повезала са штабом Биоковског НОП одреда. Међутим, ту је група одустала од даљег пута, јер су територију испред њих били запосјели Италијани и усташе, и одлучила је да се врати натраг. Херцеговци су остали на десној страни Неретве, а Ковачевић, Николић, Милић и Ђукановић су, послјије двадесеттродневног путовања, стигли на мјесто одакле су кренули. Одмах затим Милић и Ђукановић су наставили пут за Кочане, у које је послјије десетак дана стигао и Војо Николић.⁶⁶

Директива Централног комитета КПЈ и Врховног штаба о пребацивању илегалца из Црне Горе у Босну, коју је донио Чиле Ковачевић, стигла је у Покрајински комитет КПЈ са првим дијелом поште, тј. негдје средином фебруара. Међутим, Покрајински комитет није предузимао ништа у смислу упућивања људи у Босну, јер се у међувремену ситуација у Црној Гори била знатно измијенила. Основно обиљежје те ситуације чиниле су припреме четника за „поход на Босну“ против јединица НОВЈ. С тим у вези читава партијска организација и сви припадници народнослободилачког покрета у Црној Гори били су заокупљени радом на саботирању тих припрема и ометању четничког похода. Када су крајем фебруара знатне четничке снаге пошле из Црне Горе ка Неретви, положај илегалца се поправио и био им је у многоме омогућен опстанак и присуство на терену. До напретка у том погледу доћи ће још више мало касније, када четници у борби против јединица Главне оперативне групе дивизија НОВЈ која је наступала ка Црној Гори буду трпјели тешке поразе.⁶⁷

Београд 1961, 427; Војо Ковачевић, О герили у Грахову 1942/43. године (рукопис).

⁶⁵ Архив ЦК СКЈ, 1943/5209, Извјештај Окружног комитета КПЈ Никшић од 12. марта 1943.

⁶⁶ Аутору саопштио Војо Николић.

⁶⁷ АИИТ, 12744/III 1—2/43, Извјештај Покрајинског комитета од 20. марта 1943; Архив ЦК СКЈ, 1943/5209, Извјештај Окружног комитета КПЈ Никшић од 12. марта 1943.

Још док је Главна оперативна група водила тешке борбе у долини Неретве, Централни комитет КПЈ и Врховни штаб упутили су у Црну Гору директиву којом се инсистирало на појачаној политичкој активности партијске организације и на потреби извођења војних акција против окупатора и четника од стране герилских група. Докуменат о овој директиви није сачуван, али потврда да је она постојала може се наћи у извјештајима: Окружног комитета КПЈ Никшић од 12. марта и Покрајинског комитета КПЈ од 20. марта 1943. године. И једно и друго руководство у својим извјештајима пишу о заиста појачаном политичком раду, али и да са војним акцијама још не могу почети, но да се надају да ће и то моћи чим „гране прољеће“.⁶⁸

Извјештај Окружног комитета КПЈ Никшић од 12. марта 1943, који је потписао Милинко Ђуровић, упућен је Централном комитету КПЈ и Врховном штабу по партијским везама. С тим у вези Ђуровић у извјештају каже: „Користим могућност што сам био са друговима који држе везу са Херцеговцима, да вам пошаљем бар најосновније о стању код нас“.⁶⁹ Извјештај Ђуровића доста је конкретан и актуелан, јер говори углавном о свјезим догађајима. Нешто другачији је извјештај Покрајинског комитета КПЈ, који је у доброј мјери заокупљен историјатом илегалства, посебно од краја лjeta 1942. године. То је свакако било у првом реду због тога што извјештај од 15. новембра 1942. није упућен Централном комитету КПЈ, па се жељела направити извјесна рекапитулација стања током минулог периода. Присутно је било и осјећање неизвјесности како ће бити оцијенен рад Покрајинског комитета, па је и то донекле утицало на композицију извјештаја.⁷⁰ Овај извјештај упућен је тек око 1. априла, али су се курири који су га носили вратили с пута, не могавши се пробити до ослобођене територије.⁷¹ Пошто је то био почетак прољећа, по свој прилици није се радило толико о снијегу као сметњи за повезивање са слободном територијом, односно са Централним комитетом КПЈ и Врховним штабом, колико су сметњу представљале бројне снаге окупатора и четника, које су се, одступајући испред јединица НОВЈ, још налазиле на доста широком простору у Херцеговини.

Четрнаестог априла Покрајински комитет КПЈ упутио је писмо штабовима Друге и Треће дивизије, које је такође имало карактер извјештаја, јер је у ствари било намијењено Централном комитету КПЈ. Покрајински комитет моли ове штабове да писмо пошаљу „за Ц. К. да би укратко знали за наш рад а детаљнији извјештај послаћемо када утврдимо везу са вама“.⁷²

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Архив СКЈ, 1943/5209.

⁷⁰ АИИТ, 12744/III 1—2/43.

⁷¹ Писмо Покрајинског комитета КПЈ Штабу II и III дивизије од 14. априла 1943 (аутор није забиљежио одакле је овај текст исписао).

⁷² Исто.

Баш тих дана Радоје Дакић, секретар Покрајинског комитета КПЈ, у договору са Окружним комитетом КПЈ Никшић, послао је Воја Николића и Николу Поповића да се пробијају ка слободној територији и партизанским јединицама које су увелико наступале кроз Херцеговину, и према обавјештењима биле заузеле Невесиње и Гацко, и да се повежу са Врховним штабом и Централним комитетом КПЈ и поднесу му извјештај о стању у Црној Гори. Николић и Поповић су у другој половини априла стигли у штаб Треће дивизије у Гацком а затим и у Врховни штаб и Централни комитет КПЈ, који су се налазили у Говзи. Из два маха, у размаку од два-три дана, примљени су код Тита, коме су поднијели извјештај о стању у Црној Гори.^{72а}

Међутим, већ крајем априла дјелови Главне оперативне групе дивизија НОВЈ били су на граници Црне Горе, а уочи 1. маја 1943. Окружни комитет КПЈ Никшић састао се са дјеловима Пете црногорске пролетерске бригаде.⁷³ Десетак дана касније Милентије Поповић као делегат Централног комитета КПЈ састао се са Покрајинским комитетом КПЈ. Тринаестог маја, на бази разговора са члановима Покрајинског комитета, посебно са Дакићем, као и на бази непосредних запажања, Поповић је написао извјештај Централном комитету КПЈ. Дио тог извјештаја представља оцјену Поповића о раду Покрајинског комитета. То је свакако прва и незаобилазна оцјена о раду овог руководства у периоду илегалства од маја 1942. до маја 1943. године.⁷⁴

Средином маја — у вријеме када су јединице Главне оперативне групе већ увелико биле зашле у сјеверозападни дио Црне Горе — Радоје Дакић-Брко пошао је у Централни комитет КПЈ, гдје се срео с врховним командантом НОВЈ и генералним секретаром КПЈ Титом. Дакић је собом однио и у Централни комитет КПЈ предао извјештаје Покрајинског комитета КПЈ који раније нијесу могли бити упућени: од 15. новембра 1942. и од 20. марта 1943. године.⁷⁵ Истовремено је поднио Титу усмени извјештај о стању и приликама у Црној Гори и о раду Покрајинског комитета КПЈ у минулом периоду, али је доживио и критику на рад Покрајинског комитета.⁷⁶ Критички став се одразио и у

^{72а} Сјећање о сусрету у Говзи Воја Николић је објавио у овом броју часописа.

⁷³ Вељко Зековић, *Први сусрет с Титом, Пета пролетерска*, књ. 2, Београд, 1972, 49—54.

⁷⁴ Архив ЦК СКЈ, 1943/211, Извјештај Милентије Поповића од 13. маја 1943.

⁷⁵ Мишо Лековић, н. дј., *Војноисторијски гласник*, 2—3/1973, 39 (напомена 29).

⁷⁶ О разговору који је Р. Дакић имао на састанку код Тита средином маја 1943. године нема архивских података. Постоје само неки мемоарски,

реорганизацији Покрајинског комитета, која је у ово вријеме извршена. Дотадашњи чланови Покрајинског комитета Јагош Ускоковић и Ђоко Вујошевић упућени су на дужности у војсци (Велимир Кнежевић је почетком марта заробљен и налазио се у затвору). Радоје Дакић је остао и у новом руководству, коме је на чело дошао Блажо Јовановић, који се тих дана вратио са своје вишемјесечне мисије у Албанији. Састав новог Покрајинског комитета КПЈ чинили су: Блажо Јовановић, политички секретар, Радоје Дакић-Брчко, организациони секретар, Вељко Мићуновић, Вељко Зековић, Андрија Мугоша и Стана Томашевић.⁷⁷

Dr Đuro Vujić

LES RELATIONS ENTRE LE COMITÉ RÉGIONAL DU PARTI COMMUNISTE DE YOUGOSLAVIE POUR LE MONTÉNÉGR0, BOKA ET SANDJAK ET LE COMITÉ CENTRAL DU PARTI COMMUNISTE DE YOUGOSLAVIE ET L'ÉTAT SUPRÊME, DE MAI 1942 AU MAI 1943.

R e s u m é

Vers la moitié de l'année 1942, les forces partisans avec l'Etat suprême à la tête, quittèrent le Monténégro et partirent pour la Bosnie de l'ouest, sous la pression des forces plus fortes de l'occupateur. Un peu plus de 700 combattants restèrent au Monténégro ayant le devoir de développer des activités sur la ligne de la lutte de libération nationale dans l'arrière-pays de l'ennemi, en premier lieu de démasquer l'ennemi et d'élever l'esprit ébranlé du peuple. Le Comité régional du Parti Communiste dirigeait les groupes partisans ainsi que tout le travail politique et du Parti.

Le devoir du Comité régional du Parti Communiste de Yougoslavie et du Comité Central du Parti Communiste de Yougoslavie ainsi que de l'Etat suprême, était de maintenir des relations réciproques régulières aussi que possible malgré les grandes distances territoriales qui les séparaient et les conditions de vie et de travail très difficiles des travailleurs politiques et du parti dans l'arrière-pays de l'ennemi au Monténégro, en premier lieu pour surpasser les difficultés et pour que le mouvement de libération au Monténégro devienne de nouveau une force décisive. Pendant la durée d'une année d'absence des troupes partisans et de leur retour au Monténégro, les relations entre le Comité régional du Parti Communiste de Yougoslavie d'une part et le Comité Central du Parti Communiste de Yougoslavie et de l'Etat suprême

из друге руке. Тако је Јагош Ускоковић у дискусији на научном скупу у Титограду децембра 1972. године саопштио да се срео с Дакићем у Лукову код Никшића приликом Дакићевог повратка са састанка код Тита (Ускоковић је у то вријеме већ био замјеник политичког комесара Пете црногорске пролетерске бригаде) и питао га шта су му у Централном комитету КПЈ рекли и како је прошао, на шта је Дакић одговорио да није добро прошао и да тежег дана никад није имао, мислећи на критику коју је добио.

⁷⁷ Црном Гором 1941—1945, Титоград 1966, 138.

d'autre part, se retablissaient plusieurs fois, chaque fois par des courriers, tandis que dans deux, cas les relations initiées par le Comité régional du Parti Communiste de Yougoslavie se terminèrent aux essais. Parmi les relations réalisées, une place remarquable prit l'arrivée de Blažo Jovanović de la Bosnie au Monténégro avec un groupe de 15 combattants en octobre 1942, à quelle occasion les travailleurs politiques et du parti et les adhérents et amis du mouvement de libération nationale furent informés sur le développement positif de la situation dans le monde et particulièrement dans les régions occidentales de notre pays, où se formait une puissante armée de libération nationale de Yougoslavie, ce qui fit une forte impression sur le renforcement de leur moral et de leur disposition belliqueuse.

Le but de cet article est de prendre connaissance de toutes les relations, réalisées ou non-réalisées, entre les susdits dirigeants dans la période de mai 1942 au mai 1943. Après cette connaissance l'idée sur le mouvement de libération nationale au Monténégro en ce temps là devient plus complète.